ସଙ୍ଗୀତ ଶିଳ୍ପ ଓ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ

ସୁଧାଂଶୁ ଶେଖର କର

ସଙ୍ଗୀତ ଶବ୍ଦଟି ଆଲୋଚନାବେଳେ ମନ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ । ବିଶେଷତଃ ସଙ୍ଗୀତ ସର୍ବଦା ସ୍ୱର, ଲୟ, ତାଳର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରଣାଳୀରେ ସୀମାବଦ୍ଧ । ପୁନଶ୍ଚ ନିରବତା ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଶାନ୍ତ ପରିବେଶରେ ନିଜର ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରେ । ସଙ୍ଗୀତ ଏକ ଅମୃତଝରଣା । ଏହାର ରସ ଏତେ ମଧୁର ଯାହା ଶ୍ରୋତାଚିତ୍ତରେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ହରଣ କରିଥାଏ କ୍ଷୁଧା, ତୃଷା, ଦୁଃଖ ଓ ଭୋକିଲା କଣ୍ଠର ଆର୍ତ୍ତଚିତ୍କାର । ପୁଣି ସୃଷ୍ଟି ସଞ୍ଚାର କରେ ଭକ୍ତି, କାରୁଣ୍ୟ, ହାସ୍ୟ, ବାତ୍ସଲ୍ୟ ଆଦି ରସର ଭାବ ଉନ୍ମାଦନା । ସଙ୍ଗୀତ ଆଜିର ସୃଷ୍ଟି ନୁହଁ । କେଉଁ ଆବହମାନ କାଳରୁ ଏହାର ଜନ୍ମ ତାହା ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିବା କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । ବୈଦିକ ଯୁଗରୁ ଏହାର ସ୍ଥିତି ଆମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିପାରୁ । ତାହା ନହେଲେ ସାମବେଦର ମନ୍ତ୍ର ଉଦାତ୍ତ, ଅନୁଦାତ୍ତ ଓ ସ୍ୱରସଂଯୋଗରେ ବୋଲିବା ହେଉନଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଗାନ୍ଧର୍ବବେଦକୁ ସାମବେଦର ଏକ ଉପବେଦ ମାନ୍ୟତା ମିଳେ । ବହୁ ଆଲୋଚକ, ସମାଲୋଚକ, ଗବେଷକ ଓ ତତ୍ତ୍ୱଦର୍ଶୀଙ୍କ ମତରେ ଗାନ କରିବା ଏହି ବେଦର ଧର୍ମ ହୋଇଥିବାରୁ (ଗାନଧର୍ମ) ଏହାର ନାମ ଗାନ୍ଧର୍ବବେଦ । ସ୍ୱୟଂ ବିଧାତା ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ରଷ୍ଟା । ତେଣୁ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ କୁହାଯାଇଅଛି -

'ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚତୁର୍ଣ୍ଣାଂ ବେଦାନାଂ ସାରମାକୃଷ୍ୟ ପଦ୍ମଭୂଃ
ଇମଂତୁ ପଞ୍ଚମବେଦଂ ସଙ୍ଗୀତାଖ୍ୟମକଳ୍ପୟତ'

କେବଳ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ହିଁ ସଙ୍ଗୀତର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନଥିଲା, ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସ ଓ ତାହାଙ୍କ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ କବି, ବିଦ୍ୱାନ୍‌ମାନେ ମଧ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତଧର୍ମୀ କାବ୍ୟ-କବିତା ରଚନା କରି ସଙ୍ଗୀତ ଦୁନିଆରେ ଜୀବନ୍ତ ରହି ଅଛନ୍ତି । ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ଜୟ ନୀଳାଚଳ ନାଥ, ସାରଳା ମାଳଶ୍ରୀ ଏକ ଅନନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ୱରୂପ ସାରଳା ଦାସଙ୍କ କୃତି-

ଜୟ ନୀଳାଚଳ ନାଥ ଅଗତି ତାରଣ
ଜୟ ରମାପତି ପ୍ରଭୁ ମାନ ଉଦ୍ଧାରଣ ।
ଆହେ କଳାକର ମୁଖ ପାଣ୍ଡବ ରକ୍ଷକ
ସେ ମୁଖ ଦର୍ଶନେ ପାପ ନ ରହଇ ପାଖ ।
(ଜୟ ନୀଳାଚଳ ନାଥ)

ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତଟିରେ କବି ନୀଳାଚଳ ନାଥ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ମହିମା ଗୁଣକୀର୍ତ୍ତନ କୀର୍ତ୍ତିତ କରିବା ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ଭକ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ଅବଚେତନକୁ ଚେତନ ଜାଗ୍ରତ କରିବାର ଅଭିପ୍ସା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ସୁସ୍ଥ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳିତ ସମାଜ ଗଠନର ରକ୍ଷା କବଚ କେବଳ ଭକ୍ତି ଓ ସହନଶୀଳତା, ଏହି ନୀତିଶିକ୍ଷାରୁ ମିଳିଥାଏ । କାଳକ୍ରମେ ଓଡିଆ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା କରିବାରେ ପଞ୍ଚସଖା ସାହିତ୍ୟ ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କୁ ପୂର୍ବସୂରୀଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ଥିଲା । ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ଭଜନ ସମୂହ ଶହଶହ ବର୍ଷଧରି ଉତ୍କଳୀୟ ପ୍ରାଣରେ ଭକ୍ତିଭାବନା ଜାଗ୍ରତ କରିବା ସହ ତା'ର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନକୁ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ କରିଆସିଅଛି । ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭକତ ଦୁଃଖରେ ଦୁଃଖୀ, ବ୍ରଜଲୀଳାକୁ କର ଗମନ, ଦୀନବାନ୍ଧବ ହେ, ମୁଖେ ଭଜ ରାମକୃଷ୍ଣ, କାନ୍ତ କୋଇଲି ଆଦି ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତଗୁଡିକରେ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତା ବିଷ୍ଣୁ ହୋଇଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସମାଜରେ ଆତ୍ମସଂଯମର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ । ପୁନଶ୍ଚ ଗୁରୁବାଦ ଉପରେ ବିଶେଷ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଉଥିଲେ । ଏହି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଭାଷାରେ-

ଗୁରୁଙ୍କ ଦୟାରୁ ଆରମ୍ଭିଲି ମୁହିଁ
ନ ପାଇଲି ହରିରସ
ସେହି ପଦ୍ମପାଦେ ଶରଣ ମାଗୁଛି
ଭଣେ ବଳରାମ ଦାସ।

ଏହିପରି ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ କୃତି ମଧ୍ୟ ଥିଲା ଏକ ସାମାଜିକ ସୁରକ୍ଷା ଓ ଜନସଚେତନର ବଳୟ। ନମସ୍ତେ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥ,ଭାଗବତ ଭଜନମାଳା, ହାତୀ ଝୁଲଇରେ, ଭୁଲା ମନ ଭୁଲୁ କାହିଁକି ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ନିଦର୍ଶନ। ଏହାର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଆଲୋଚନା ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଯୋଗ୍ୟ। ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଲେଖନୀରେ–

ଭୁଲା ମନ ଭୁଲୁ କାହିଁକି ?
ଉଡୁଛି କାଳ–ସଞ୍ଚାଣ ମନେ ନାହିଁକି ।। ପଦ।।
ଅଇରି ତୋ କଳପଣା ଛେଦିପକା ବେନି ଡେଣା
ଶୂନ୍ୟରେ ବାଜୁଛି ବୀଣା ଶୁଣ ନାହିଁକି ।

ଏଥିରେ ଆତ୍ମୋପଲବ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ଚିତ୍ତର ବ୍ୟାକୁଳତା, ପାର୍ଥିବ ଜୀବନର ଅଳିକତା ଓ ଶୂନ୍ୟସାଧନାର ଗୁରୁତ୍ୱ ଏକ ମାର୍ମିକ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ପରିବେଷିତ ହୋଇଛି। ଏପରି ଚିନ୍ତନଶୈଳୀ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ କେତେକ ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା ଜୟ ଜଗନ୍ନାଥ, ଦୀନବନ୍ଧୁ ମୋ ଦୁଃଖ ନ ଗଲା ଯେ, ବାଇମନରେ ଇତ୍ୟାଦିରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ମନକୁ ଅଙ୍କୁଶ ଲଗାଇ ନିୟନ୍ତ୍ରଣାଧୀନ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଉପଦେଶ ପ୍ରଦାନ କରି କହିଛନ୍ତି–

ଆହୁରି କଥାଏ ଶୁଣରେ ବାବୁ।
ମନ ଥୟ କଲେ ସବୁ ପାଇବୁ।
ମନ ଥୟ ନାହିଁ ଯାହାର ପୁଣ।
ଯୋଗ ସାଧିବା ହେବ ଅକାରଣ।

ତେଣୁ ଏକାଗ୍ରତା ହିଁ ସଫଳତାର ଏକ ମାଧ୍ୟମ, ଯାହା ଶୁପ୍ତ ଅବସ୍ଥାକୁ ସତେଜ କରି ଜନସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ଏକ ଦିବ୍ୟ ଜ୍ୟୋତି ଅଟେ। ପୁନଶ୍ଚ ଯଶୋବନ୍ତ ଦାସଙ୍କ ମନ ମତ୍ତ ଦୁହାଁଳ ଗାଈ, ବଡ ମାୟାବୀ ଜୀବ, ପଡିଅଛି ବନ୍ଧ ତ୍ରିବେଣୀ ଘାଟେ ପୁଣି ଶିଶୁ ଅନନ୍ତଙ୍କ ଅବନା ଅକ୍ଷର ଜପ, ହାଟ ଭଜନ ଆଦି ସାମ୍ପ୍ରତିକ କାଳରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭକ୍ତିରସାତ୍ମକ ସଙ୍ଗୀତଗୁଡିକ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମାନୁଷ୍ଠାନଗୁଡିକରେ ଶୁଣିବାକୁ ମିଳିଥାଏ। ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ସାହିତ୍ୟ ସହଜ ସରଳ ଲୋକମୁଖର ଭାଷାସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ, ପ୍ରତୀକ ଓ ଚିତ୍ରକଳ୍ପର ପ୍ରୟୋଗ ହେତୁ ଜନମାନସରେ ସ୍ଥାୟୀ ଆସନ ଅଳଙ୍କୃତ କରିଅଛି। ପଞ୍ଚସଖାଗଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ଶୂନ୍ୟ, ନିର୍ଗୁଣ, ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ଓ ଶରୀର ଭେଦ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଭଜନମାନ ରଚନା ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଛନ୍ତି। ବିଶେଷତଃ ଶରୀରକୁ ଭଙ୍ଗା ନାବ, ଦୁହାଁଳ ଗାଈ, କଞ୍ଚାହାଣ୍ଡି ଓ ସୁନା ପୁରି ପ୍ରଭୃତି ସହିତ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନଚିନ୍ତନ ସମ୍ପର୍କରେ ଜାଗ୍ରତ କରିବା ସହିତ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନ କରିବା ଓ ପରଂବ୍ରହ୍ମଙ୍କ ପ୍ରତି ହୃଦୟରେ ଭକ୍ତି ପୋଷଣ କରିବା ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ଭଜନ ଜନସଚେତନର ଏକ ନୂତନ ମାର୍ଗ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ। ପଞ୍ଚସଖା ସଙ୍ଗୀତ ଭାବନାର ପ୍ରଭାବ ରୀତିଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ରଚନାକୁ ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରିଥିଲା । ଏହି ଯୁଗର କବିମାନେ ଅଳଙ୍କାରର କ୍ଷେତ୍ର ବିନ୍ୟାସ କରିବାରେ ଯତ୍ନବାନ ଥିବା ହେତୁ କେହିକେହି ଏହାକୁ ଅଳଙ୍କାର ଯୁଗରେ ନାମିତ କରିଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପୂର୍ବସୂରୀ ଧନଞ୍ଜୟ, ଦୀନକୃଷ୍ଣ ଓ ଲୋକନାଥ ଏବଂ ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଅନୁସାରି ସଦାନନ୍ଦ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, ବ୍ରଜନାଥ, ବନମାଳୀ, ବଳଦେବ, ଯଦୁମଣି, ଗୋପାଳକୃଷ୍ଣ ପ୍ରମୁଖ କବିଗଣ ଏହି ଯୁଗରେ ଭକ୍ତିସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରି ଓଡିଆ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି। ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ମାନଉଦ୍ଧାରଣ, କଳା ଶ୍ରୀମୁଖ ହେ, ଜୟ ଜୟ ଜଗନ୍ନାଥ, ରମା ରମଣ ହେ ଆଦି ବହୁ ପରିମାଣରେ ଜନାଦୃତ ହୋଇପାରିଛି। କବିଙ୍କ ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ମାନଉଦ୍ଧାରଣ (ରାଗ–ହନୁମତ ତୋଡି) ଖଣ୍ଡିତଂଶ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଯୋଗ୍ୟ।

କିଷ୍କିନ୍ଧାକୁ ଗଲ ବାଳି ବିନାଶିଲ
ବନ୍ଧ ଯେ ବାନ୍ଧିଲ ସିନ୍ଧୁ ଜଳେ
ଲଙ୍କାରେ ରାବଣ ବଧିଲ ଆପଣ
ଜନକ ନନ୍ଦିନୀ ସୀତା ଛଳେ ।
ମାନ ଉଦ୍ଧାରଣ କର ହେ କାରଣ
ଶରଣ ମୁଁ ତୁମ ପାଦ ତଳେ ।।

ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତି ଚିନ୍ତାଧାରାକୁ ନେଇ କବି ମନରେ ଜନସଚେତନର ସଂଜ୍ଞା ଏହା ପ୍ରକାଶ ପାଇଅଛି । ଅସମ୍ଭବକୁ ସମ୍ଭବ କରିବାର ଶକ୍ତି, ଅରୂପକୁ ରୂପ ଦେବାର ଶକ୍ତି, ଅବଚେତନକୁ ଚେତନ ଦେବାର ଶକ୍ତି, ଧାର୍ମିକ ଓ ସତ୍‌ପଥଗାମୀଗଣ ଭଗବାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା କୃପାଲଭ୍ୟ ଏବଂ ବିଧର୍ମୀ ବିନାଶ ହୋଇଥାନ୍ତି। ଏହିଭଳି ଜନସଚେତନମୂଳକ ଭାବଭଙ୍ଗୀକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଭକ୍ତି ସଙ୍ଗୀତ ରଚନା କରିବାରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ ବାଦ୍ ପଡି ନଥିଲେ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତ ଜଗତରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ ଜଣେ ସୁଦକ୍ଷ ବିଦ୍ଧାଣୀ। ସେ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଯେତିକି ପ୍ରଖରବାଦୀ ତତୋଧିକ ଥିଲା ସଙ୍ଗୀତ ସୃଷ୍ଟି ସର୍ଜନା କରିବାର

କ୍ଷମତା । ତେଣୁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କୁ ସଙ୍ଗୀତ ଜଗତର ସୂତ୍ରଧର କହିବା ବିଧିଯୁକ୍ତ । ନିଜର ବଳିଷ୍ଠ ଲେଖନୀ ମୁନରୁ ସୃଷ୍ଟି ସଙ୍ଗୀତ ମଧ୍ୟରେ ବିଶେଷତଃ କୋମଳ, ମଞ୍ଜୁଳ, ମଧୁର ଓ ଅନୁରଣନାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ଚୟନ କରି ସାର୍ଥକ ପ୍ରୟୋଗରେ ନିଜ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସଜାଇଛନ୍ତି । ଚମ୍ପୂ, ଚଉତିଶା, କୋଇଲି, ବୋଲି, ମନାସ, ବଚନିକା, ଚିଟାଉ, ଅଷ୍ଟକ, ଚତୁଷ୍ପଦି, ଛାନ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ନାନା ସାହିତ୍ୟ ରୂପର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ନିଜର ଯଥାଶ୍ରମ ଓ ଶକ୍ତିର ବିନିଯୋଗ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶ୍ରୀ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମଧୁର ଲୀଳା, ବାତ୍ସଲ୍ୟଭାବ ଓ ରସ ସମ୍ପର୍କିତ ସଙ୍ଗୀତ ଓ ଚଉପଦିଗୁଡ଼ିକରେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତିଭାର ଅମଳିନ ସ୍ୱାକ୍ଷର ରହିଛି । ଭାବ ତଥା ରସାନୁରୂପ ନାନାବିଧ ରାଗରାଗିଣୀ ଓ ତାଳର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରୁ କବିଙ୍କର ନାନାବିଧ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ସହିତ ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରବେଶ ଥିଲା ଏଥିରେ ଦ୍ୱିମତ ନାହିଁ । ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷରେ କବି, ଗୀତିକାର ଓ ସଙ୍ଗୀତଜ୍ଞଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ସଙ୍ଗୀତଶାସ୍ତ୍ର ସୃଷ୍ଟିରେ ଯେଉଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପରମ୍ପରା ରହିଛି, କବି ବଳଦେବଙ୍କୁ ଅନ୍ୟତମ ଦାୟାଦ କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ଜଣାଣ, ଭଜନ, ଚଉତିଶାଦିରେ ତା'ର ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ ଘଟିଛି । ସର୍ପଜଣାଣ, ଆହେ ନୀଳାଦ୍ରିକେଶରୀ ଶ୍ରୀହରି, କେହି ସରିକି, ମନ ଜମିଯା ମାନସ ପ୍ରପଞ୍ଚ । ମିତ କିଏ ସେ ଲୋ, ଶ୍ରୀ ନୀଳ ଶେଖରୀ ଆଦି ପଦାବଳୀରେ ସଚେତନତା ସହିତ ଜଗନ୍ନାଥ ଭାବନା ଅଧିକ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ । ସଂପ୍ରତି ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କବିଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି 'ସର୍ପଜଣାଣ', ଯାହା ଏକ ଆଲୋଚନା ଯୋଗ୍ୟ ।

'ବାଧିଲା ଜାଣି କ୍ଷମା କର ନୋହିଲେ ରମା
ରମଣ ଦଣ୍ଡେ ଦିଅଟାଳି
ତୁମ୍ଭଙ୍କୁ ଜଗନ୍ନାଥ ଆଜ ମୋ ମନୋରଥ
ଭରତି କରିଦେବି ଗାଳି ।
ହେ କୃପାନିଧି ।
କରୁଣାସିନ୍ଧୁ ବୋଲି କରି
କହନ୍ତି ବୁଧେ ଡରି ମରି
କାଳ ସର୍ପ ଆପଣ
କବଳ କର ପ୍ରାଣମାନଙ୍କ ସବୁରି ହେ କୃପାନିଧି ।'

'ସର୍ପଜଣାଣ'ରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ସର୍ପ ବା କାକୋଦର ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଏ ରହସ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ଯାହା ଏକାତ୍ମୀୟତା ଭାବ । କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କୌଣସି ଏକ ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି, ପାରିବାରିକ ପରିସ୍ଥିତି ବା ମାନସିକ ପରିସ୍ଥିତିର ଜଟିଳତା ଦ୍ୱାରା ଆଘାତ ଅସହ୍ୟ ହୋଇପଡିଥିଲେ, ଫଳତଃ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ ଅନ୍ତରର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଥିଲେ । ଭକ୍ତ ଓ ଭଗବାନର ଏହି ଏକାତ୍ମୀୟତା ଭାବର ଶୁଦ୍ଧ ଅନାବଳି ଉଚ୍ଚାରଣ ହେଉଛି ବଳଦେବୀୟ ସଚେତନମୂଳକ ଭକ୍ତି–ସଙ୍ଗୀତ । କୃତ୍ରିମତା ବିହୀନ, ଶ୍ରଦ୍ଧା ଅନୁରାଗପୂର୍ଣ୍ଣ, ଶୁଦ୍ଧ ଆବେଗ, ଭକ୍ତି ଭାବର ଏକ ନିବିଡ ପ୍ରକାଶ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ହାସ୍ୟ ଓ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ କବିତା ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟରେ ବିରଳ ହେଲେ ହେଁ କବିସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ରଚିତ କେତେଗୋଟି ହାସ୍ୟରସାତ୍ମକ କବିତା ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ସୁପ୍ରସିଦ୍ଧ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ– 'କାହାକୁ କହିବା–କପାଳରେ ସିନା କର ତାଡିବା' ଓ 'ଜଗତେ କେବଳ ଜନେହସିବେ ଏହି ତହୁଁ ଫଳ', ସରସେ କୁହାଯାଉଥାଏ ସିନା ପ୍ରଭୃତି କବିତାଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଏହି ସଙ୍ଗୀତଗୁଡ଼ିକରୁ କବିଙ୍କର ଲୋକ ଚରିତ୍ର ଓ ସାମାଜିକ ରୀତି ନୀତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ କି ଗଭୀର ଜ୍ଞାନ ଥିଲା, ତାହା ସହଜରେ ଜଣାପଡେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ, ନିଜ ମାତୃଭାଷା ଅନଭିଜ୍ଞ ବ୍ୟକ୍ତିର ବୃଥା ଆସ୍ଫାଳନ ଓ ଅହଙ୍କାର ମନୋବୃତି କିପରି ଉପହାସର ବିଷୟ, ତାହା ସଚେତନମୂଳକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି–

'ସମଜଇ ନାହିଁ ସ୍ୱଜାତି ଭାଷା,
କହିଲେ ଯେ ହୁଅଇ ଲୋକହସା,
ଜଡ ମୁଁ ବୋଲି ନ ଜାଣି ନିର୍ବେଦ
ଷଡଦର୍ଶୀ ତୁଲେ କଲେ ବିବାଦ
ଜଗତେ କେବଳ – ଜନେ ହସିବେ ଏହି ତହୁଁ ଫଳ' ।

ଉପରୋକ୍ତ ସମ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ସୃଷ୍ଟି 'ଚନ୍ଦ୍ରକଳା' ଏକବିଂଶ ଛାନ୍ଦ–ବିଶିଷ୍ଟ ରଚିତ ଅସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଳ୍ପନିକ କାବ୍ୟ । ଏଥିରେ ରାଜପୁତ୍ର ଅନଙ୍ଗସୁନ୍ଦର ଓ ରାଜକନ୍ୟା ଚନ୍ଦ୍ରକଳାଙ୍କର ପ୍ରଣୟ କାହାଣୀ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରଥମ ଛାନ୍ଦରେ ପୁରୀ–ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରସ୍ଥ ଦେବଦେବୀଙ୍କର ବନ୍ଦନା ଗାଇ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ପାରମ୍ପରିକ ରୀତିରେ ସାଧୁସ୍ତୁତି ଓ ଖଳନିନ୍ଦା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବସ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି–

ଜୟ ଲବଣଜଳଧି– ତୀର ଅଳଙ୍କାର
ଜୟ ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପ କମ୍ବୁ ମଧ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରବର ହେ ।।
କଷ୍ଟଧ୍ୱଂସୀ ଅଷ୍ଟ ଅଷ୍ଟମୂର୍ତ୍ତି ଜୟ ଜୟ
ଇସୁ ସଖ୍ୟ ଭବାନୀ କର ମୋ ଭୟ କ୍ଷୟ ହେ ।।

ତେଣୁ ଏଥିରୁ ଜଣାଯାଏ ସଂସାର ଜାଗ୍ରତ ଓ ସଚେତନ ସୃଷ୍ଟି ଏହାଙ୍କ ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଥିଲା । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ମୂଢ ଜୀବର ଆକ୍ଷେପ

ଓ ଅଭିଯୋଗରୁ କବିଙ୍କ ଚେତନଧର୍ମୀ ଅନ୍ୟ ଏକ ସୃଷ୍ଟି 'ଜଗନ୍ନାଥ ଜଣାଣ' ଯାହା–

କ୍ଷୀରମୟ ସିନ୍ଧୁ ଜେମା ଜୀବବନ୍ଧୁ
ତୁମେ ତ ଜଗତପତି
ଟେକି ସମଦୃଷ୍ଟି ପତାକାକୁ ପୁଣି
ଏହି ପକ୍ଷପାତ ରୀତି ହେ
ମହାପ୍ରଭୁ ! କେ କି କଲା ମୁଁ ନ କଲି ?
କେ କି ଦେଲା ଅବା ମୁଁ ଅବା ନଦେବା
ଘେନ ଏତେ ସରି ହେଲି ହେ।

ଶରଣାଗତିରେ ହିଁ ଭଗବାନ ଲଭ୍ୟ। ଶରଣାଗତ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହ ମଧ୍ୟ ଅହେତୁକ। ସେହି ଅନୁଗ୍ରହ ଅଚିରେ କାମକୁମ୍ଭ ପୂରାଏ ଓ ସମସ୍ତ ବିପତ୍ତି ଖଣ୍ଡନ କରାଏ। ପ୍ରସଙ୍ଗଟିରେ ଅଭିମାନପଣ ଓ ହକ୍‌ଦାରକୁ ନେଇ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନିକଟରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅଭିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଜବାବ୍ ଆଦାୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଅଛନ୍ତି । ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ ଅନ୍ୟ ଏକ ସୃଷ୍ଟିରେ 'କେହି ସରିକ, ପ୍ରଭୁ ପଣେ ନୀଳାଦ୍ରି କେଶରୀକି' ସଙ୍ଗୀତଟି ଉଭୟ ପ୍ରକାଶ ଭଙ୍ଗୀର ରମଣୀୟତା ଓ ଭକ୍ତି ଆବେଗର ସ୍ୱତଃସ୍ଫୂର୍ତ୍ତତା ଯୋଗୁଁ ଭକ୍ତ ହୃଦୟକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରେ ଓ ଈଶ୍ୱର ବିଶ୍ୱାସକୁ ଦୃଢୀଭୂତ ରଖେ। ସଙ୍ଗୀତ ସହ ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ ଅତି ନିବିଡ। ଆମର ସମସ୍ତ ଛାନ୍ଦ କାବ୍ୟ, କୋଇଲି, ଚଉତିଶା, ଭକ୍ତି–ଗୀତିକା, ଚଉପଦି ପ୍ରଭୃତି ମୁଖ୍ୟତଃ ଗୀତିରୂପେ ଗାଇବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା। ସେହି ପରମ୍ପରା ଅନୁସରଣରେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥ ଚମ୍ପୂ କାବ୍ୟରେ ସାଙ୍ଗୀତିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ଜୀବନ୍ତ ରଖିଛନ୍ତି। ସାହିତ୍ୟ ସହ ସଙ୍ଗୀତର ମୈତ୍ରୀବନ୍ଧନ ସ୍ଥାପନରେ ତାଙ୍କର ଅସାଧାରଣ କୃତିତ୍ୱର ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । କବିଶିକ୍ଷା ପ୍ରକରଣରେ ସଙ୍ଗୀତର ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଜନସଚେତନ ଭୂମିକା ରହିଛି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ନେଇ ସଂସ୍କୃତ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି–

ତ୍ରିବର୍ଗ ଫଳଦାଃ ସର୍ବେ ଦାନ ଯଜ୍ଞ ସ୍ତବାଦୟଃ
ଏକଂ ସଙ୍ଗୀତ ବିଜ୍ଞାନଂ ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳପ୍ରଦମ୍।

ଦାନ, ଯଜ୍ଞ ଓ ସ୍ତବ ଦ୍ୱାରା ତ୍ରିବର୍ଗ ଫଳ ମିଳୁଥିବା ବେଳେ କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ଓ ମୋକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତି ଚତୁର୍ବର୍ଗ ଫଳପ୍ରାପ୍ତ ହେବାର ବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି । ସମ୍ପ୍ରତି କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ନାହାନ୍ତି ସତ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଅମ୍ଳାନ ସ୍ମୃତି ଚିର ଜୀବନ୍ତର ପରିଚୟ ଦିଏ। ସ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ସଙ୍ଗୀତ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ରୀତିରେ ପରିଚାୟକ । ଏଥିରେ ରାଗ ଓ ତାଳ ସ୍ୱରର ସାମଗ୍ରୀ ଭାବ ହେଉଛି ବାଣୀ। ସଙ୍ଗୀତର ସ୍ୱର, ତାଳ ଓ ରାଗ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡିଶାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ମୁଦ୍ରିତ ରହିଛି। ନିଜର ଏହି ସଙ୍ଗୀତଗୁଡିକ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଲକ୍ଷଣଯୁକ୍ତ ରୀତିରେ ଗାନ କରିବାକୁ ସେ ବହୁତ ଜନସଚେତନତା ଅବଲମ୍ବନ କରାଇଛନ୍ତି । ଏତଦ୍ ଭିନ୍ନ କବିଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ବହୁଚର୍ଚ୍ଚିତ 'କିଶୋର ଚନ୍ଦ୍ରାନନଚମ୍ପୂ'ର ଲୋକପ୍ରିୟତା ଯେ ତାହାର ସାଙ୍ଗୀତିକତା ବିଦ୍ୟମାନ, ଏହାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ। ଭାଷା ଓ ଭାବ ଓଡିଶୀ ସଙ୍ଗୀତର ଅନ୍ୟତମ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା । ତେଣୁ ଭାବ ପ୍ରକାଶର ଆବଶ୍ୟକତା ହେତୁ ଗୀତିଗୁଡିକ ଚତୁଃସ୍ପଦୀ ଏବଂ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ବହୁ ଚରଣ ବିଶିଷ୍ଟ। ଚମ୍ପୂରେ ଏହା ଉଭୟ ଚଉତିଶା ଚଉପଦୀ ମିଶ୍ର ରୂପରେ ପ୍ରତିପାଦିତ। ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ 'କ'ଠାରୁ 'କ୍ଷ' ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚମ୍ପୂର ବିଭିନ୍ନ ସଙ୍ଗୀତ ଭାବ–ଉପଯୋଗୀ ବିଭିନ୍ନ ରାଗରାଗିଣୀ ଦ୍ୱାରା ସନ୍ନିବେଶିତ। କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କର ଓଡିଶୀ ସଙ୍ଗୀତରେ ଅଗାଧ ପ୍ରବେଶ ଥିବାରୁ ନିଜେ କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭବର ଚରମ ସୋପାନରେ ଉପନୀତ ହୋଇ କିଭଳି ଭାବ ପାଇଁ କେଉଁ ରାଗ ଆବଶ୍ୟକ ତାହା ସେ ବିନିଯୋଗ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ଚମ୍ପୂର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୀତ ରସଘନମୟ ହୋଇଉଠିଛି। କବିସୂର୍ଯ୍ୟ ବଳଦେବ ରଥଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀରେ ସମାଜକୁ ସୁସ୍ଥ, ଶୃଙ୍ଖଳିତ ଓ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାର ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା କେବଳ ସଙ୍ଗୀତ ଗ୍ରହଣ କରିଛି। ତେଣୁ କୁହାଯାଇପାରେ, ସଙ୍ଗୀତ ଦୁନିଆ ହିଁ ସାମାଜିକ ସୁରକ୍ଷାର ଶକ୍ତ ବଳୟ।

ଗବେଷକ
ବ୍ରହ୍ମପୁର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ (ଓଡିଆ ବିଭାଗ)
ଭଞ୍ଜବିହାର–୭୬୦୦୦୭

❖ ❖ ❖